

SUMARI

PRESENTACIÓ

<i>Produir, distribuir i consumir a la Baixa Edat Mitjana en el repte historiogràfic d'Antoni Riera, Flocel Sabaté i Maria Soler</i>	11
--	----

PRÒLEG

<i>Una visión de la dinámica económica medieval. Toni Riera y la conectada historia mediterránea de la Corona de Aragón, Paulino Iradiel</i>	17
--	----

SELECCIÓ DE TEXTOS D'ANTONI RIERA. II. ESTUDIS D'HISTÒRIA ECONÒMICA I SOCIAL ALS TERRITORIS DE LLENGUA CATALANA A L'EDAT MITJANA

Procedència dels textos.....	35
Abreviatures.....	37
Perpiñán 1025-1285. Crecimiento económico, diversificación social y expansión urbana.....	39
La red viaria de la Corona Catalanoaragonesa en la Baja Edad Media	91
Monedas y mercados en la Edad Media: El Mediterráneo noroccidental (c. 1190-c. 1350)	115
La pesca en el Mediterráneo noroccidental durante la baja Edad Media	179
La draperia a la Corona Catalanoaragonesa durant el segon terç del segle XIII	205
El comerç d'aliments entre Catalunya i els districtes pirinencs del regne de Mallorca a la primera meitat del segle XIV	307

La aparición de las corporaciones de oficio en Cataluña (1200-1350)	319
Els pròdroms de les crisis agràries de la Baixa Edat Mitjana a la Corona d'Aragó. 1: 1250-1300	353
El mercado de los cereales en la corona catalanoaragonesa. La gestión de las carestías durante el segundo tercio del siglo XIII.....	391
“Tenir la ciutat provehida de vitualles e, singularment, de forments”, crisis cerealistas, políticas públicas de aprovisionamiento y seguridad alimentaria en las ciudades catalanas durante la Baja Edad Media	447
Catàstrofe, pànic i ritualitat a la Baixa Edat Mitjana. La resposta de la societat catalana als terratrèmols de 1427-1428	565

PRODUIR, DISTRIBUIR I CONSUMIR
A LA BAIXA EDAT MITJANA
EN EL REPTE HISTORIOGRÀFIC
D'ANTONI RIERA

FLOCEL SABATÉ I MARIA SOLER

Universitat de Lleida i Universitat de Barcelona

Antoni Riera va culminar la seva vinculació a la funció pública com a catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona el 2018, per bé que la seva carrera investigadora ha continuat fruint mitjançant noves publicacions¹, diverses línies de recerca obertes i fins i tot participant en la conducció de tesis doctorals. Tanmateix, la data de la seva desvinculació institucional ens va semblar, als que hem tingut el privilegi de ser-ne els seus deixebles arran d'haver-nos dirigit la tesi doctoral, una fita simbòlica per començar a establir recapitulacions de l'obra aportada. La dinàmica imposada en el nostre treball, que afavoreix la publicació d'articles i capítols de llibre, comporta, inevitablement, el retruc de què, tot i que l'obra gaudeixi de forta coherència interna, la seva visibilitat no deixi de ser esparsa, fragmentada i dispersa. Per això vam proposar a Antoni Riera el repte de què ell mateix assenyalés, entre les seves obres, aquelles en les que hi percebia una major aportació historiogràfica, fent però el biaix de preferir les que compten amb major dificultat de circulació en les xarxes de comunicació actual.

Antoni Riera va entomar el repte, i els qui signem aquestes línies ens hem limitat a donar forma als reculls resultants, amb els seus capítols. D'aquí va néixer, el 2019, el llibre *“Un regne dins en la mar”*. *Estudis sobre l'economia, la societat i la fiscalitat de Mallorca a la baixa edat mitjana*, un recopilatori de sis extensos textos provinents de les recerques d'Antoni Riera sobre l'economia i la societat illenques durant el Regne privatiu de Mallorca, presentats per l'anàlisi reflexiva de Pau Cateura i precedits

1. Valgui ressaltar, per la seva novetat i significació: Antoi Riera i Melis, Antoni Ortega Villoslada, *El 'Manual de rebudes i dades' de la Clavaria Municipal de Mallorca corresponent a l'any 1333 (ADM, MSL/252)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2020.

per un seguit de textos introductoris, per part dels que signem aquestes línies i Maria Ángeles Pérez Samper. En aquest moment presentem un segon volum, que aplega dotze textos a través dels quals Antoni Riera aprofundeix en l'encaix entre economia i societat a la Corona d'Aragó baixmedieval, precedits per l'avaluació experta de Paulino Iradiel².

El conjunt de textos aporta una visió ben completa i coherent de la producció i el consum a la Corona d'Aragó baixmedieval, innovant en tots els aspectes implicats: l'aportació de matèria primera a partir de la ramaderia, l'empenta econòmica impulsada pel tèxtil, l'articulació laboral mitjançant les corporacions d'ofici, el desenvolupament de les viles i ciutats, la seva interconnexió viària, la funció del sistema monetari, el funcionament dels intercanvis i els mercats, la producció agrària i abastament de les ciutats, ja sigui en productes com el peix o el cabdal i imprescindible subministrament de gra, sense oblidar, encara, els mecanismes de resposta endegats quan tot aquest engranatge sembla trontollar arran de dificultats econòmiques o, fins i tot, calamitats naturals. És, no hi ha dubte, tot el cicle vital des del vessant econòmic: produir, distribuir, consumir. L'anàlisi d'Antoni Riera, però, hi afegeix un valor afegit, amb un cert efecte de desllorigador en els reptes historiogràfics.

Certament, en el darrer terç del segle xx, la història econòmica ocupava una posició central en els ensenyaments universitaris sobre l'edat mitjana, però s'explicava des de la seguretat d'uns paradigmes repetits amb escassa reflexió crítica: la prosperitat endegada en els segles de la feudalització hauria marcat una línia ascendent fins que el progressiu esgotament dels sòls a la darrerria del segle XIII i les malvestats que havien d'arribar al segle XIV abocarien a un nou escenari de crisi de tons força neomalthusians. Quan Antoni Riera inicia les passes com investigador i docent, hi arriba des de les seves inicials recerques sobre el comerç mediterrani en el pas del segle XIII al XIV, i amb una capacitat exploratòria ben oberta a resseguir les pistes documentals. Per això, de ben aviat s'adona que cal canviar el paradigma explicatiu. Els problemes d'abastament ja estan presents en el segle XIII, ben imbricats amb els moviments polítics i socials. I quan en el segle XIV la dificultat de provisió per proveir de gra les viles i ciutats esdevé l'indicador més cridaner de la tensió social, Antoni Riera cerca les causes en les polítiques municipals i en el joc especulatiu. L'encaix entre docència i recerca que sempre l'ha caracteritzat

2. Antoni Riera, "Un regne dins en la mar". *Estudis sobre l'economia, la societat i la fiscalitat de Mallorca a la baixa edat mitjana*, Pagès editors, Lleida, 2019.

l'incentiva a fomentar tesis de llicenciatura d'abast local que conformen aquesta realitat en ciutats com Tortosa.³ De fet, els homes i dones d'aquella època ho testimonien si els donem veu, com per exemple podem fer llegint l'anònim *Romiatge del venturós pelegrí* quan retrata aquell especulador que “en temps de gra fam e destret se feu molt ric”.⁴ I encara podríem reflexionar que la visió pessimista sobre la pròpia condició humana, emanada des de la mateixa societat baixmedieval, pot haver contribuït a difondre una visió de crisi global, traspasada secularment i recollida amb escassa crítica per la historiografia.⁵

Però abans de la difusió d'aquestes reflexions, els qui vam tenir la sort de ser alumnes d'Antoni Riera a la Universitat de Barcelona a l'antepenúltima dècada del segle xx, vam poder constatar la significació de la recerca, que li permetia aportar una visió allunyada de les certeses emanades amb fort automatisme des dels mètodes materialistes imperants, i avançar vers alternatives de base heurística contraposades a la rigidesa d'estructures historiogràfiques manllevades potser massa fàcilment. Les dècades posteriors han confirmat, de manera generalitzada, els plantejaments d'Antoni Riera. Ell mateix ha prosseguit les vies de recerca apuntades, podent perfilar una interpretació ben coherent i elaborada entorn als problemes d'abastament a les viles i ciutats baixmedievales. Això mateix ens confirma l'encert del present recull, que permet aplegar aportacions d'Antoni Riera ben coherents i entreligades, bé que publicades fins ara parcialment al llarg d'un ample període cronològic, entre les darreres dècades del segle xx i les primeres de l'actual centúria

Cal afegir, encara, que la revisió en la comprensió de la producció econòmica i l'abastament urbà no van aturar l'aportació d'Antoni Riera, sinó que encara van incitar-li un nou repte historiogràfic. Certament, a partir de la intersecció de les recerques sobre abastament, comerç i govern urbà, va obrir una altra fita d'innovació historiogràfica: la història de l'alimentació. Per això, l'atenció que Antoni Riera li dedica fuig de l'anècdota gastronòmica i esdevé una proposta de nou finestral per on accedir a l'anàlisi de la societat medieval. Ben coherentment, un conjunt de textos d'aquesta línia configuraran el tercer recull bibliogràfic que es-

3. Albert Curto, *La intervenció municipal en l'abastament de blat d'una ciutat catalana: Tortosa, segle XIV*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1988.

4. Anònim, “Romiatge del venturós pelegrí”, *Blandín de Cornualla i altres narracions en vers dels segles XIV i XV*, ed. Antoni Pacheco, Edicions 62 i La Caixa, Barcelona, 1983, p. 377.

5. Flocel Sabaté, “La baja Edad Media como una crisis en la historia de la humanidad”, *Revista Europa*, 8 (Mendoza, 2015), p. 9-40.

perem portar a la llum ben aviat, amb el valor afegit de l'anàlisi crítica per part de Massimo Montanari.

Ens pertoca, finalment, agrair al professor Paulino Iradiel per haver aportat a aquest llibre una introducció tan aclaridora, a Pagès editors per la seva cura per editar un bon i bonic llibre, i a les institucions que, gràcies al vigor dels col·legues que les empenen, han tingut sensibilitat per contribuir a què aquesta obra esdevingui una realitat: l'Àrea d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, la conselleria de Cultura del Govern Balear i el Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals Espai, Poder i Cultura de la Universitat de Lleida.

PRÒLEG

UNA VISIÓN DE LA DINÁMICA
ECONÓMICA MEDIEVAL.
TONI RIERA Y LA CONECTADA HISTORIA
MEDITERRÁNEA DE LA CORONA DE ARAGÓN

PAULINO IRADIEL

Universitat de València

En una reciente intervenció al Col·loqui de Lleida sobre *El mercat. Un món de contactes i intercanvis*, Toni Riera analitzava una vegada més la obertura “asimètrica” de les ciutats catalanes al mercat cerealista i a la competència exterior, en un marc de producció interior gairebé sempre deficitària en gra. La novetat d'aquesta economia de mercat urbana se basava en la seva prèvia incorporació als circuits del gran comerç internacional i era conseqüència “del augment de la productivitat dels mitjans de transport, especialment marítims, de la difusió de noves tècniques mercantils, comptables i financeres, més decididament capitalistes, i de la accentuació de la divisió social del treball”.¹ Amb això reafirmava la permanència vital d'una història econòmica “que no ha estat mai en crisi” però que, precisament per la seva “empirisme i deficiències metodològiques”, s'havia imposat durant dècades com disciplina i com història *tout court* en els estudis de l'àrea catalanoaragonesa. I recalquant que la història econòmica és necessària sempre, potser ara més que mai, afegia en els debats finals del Col·loqui: “El que va entrar en crisi va ser una visió de la dinàmica econòmica basada en el gran comerç internacional i la iniciativa privada, que relega a un espai semioscur tota la aportació del món rural i les indústries populars que no treballaven per a l'exportació”.² Una afirmació que contenia una crida al estudi dels factors i lleis pròpies de la història econòmica i al ús de categories analítiques institucionals i polítiques capaces de disciplinar, de controlar el mercat, la moneda i el crèdit.

1. Antoni RIERA, “Els cereals als mercats catalans de la baixa Edat Mitjana”, *El mercat. Un món de contactes i intercanvis*, Flocel SABATÉ (ed.), Pagès editors, Lleida, 2014, p. 122.

2. Antoni RIERA, “Els cereals als mercats catalans...”, p. 301. La cursiva és meua.

A estos principios, Riera siempre se ha mantenido fiel como orientación de método y de perspectiva historiográfica, pese a la aparente heterogeneidad temática que podría representar la simple lectura de los títulos de sus obras. La combinación de estas claves de análisis (poder, base agraria y tecnología de la economía productiva, distribución, rutas y transportes, división social del trabajo y consumo...) aparecen constantemente en su larga trayectoria investigadora. Por eso es tan difícil encuadrarlo en una definición concreta: historiador de la producción agraria y del consumo, de la ciudad, del comercio, de la industria rural y urbana, de las catástrofes naturales o de la alimentación. Todo ello es posible. Quizás la expresión que mejor convenga sea la de historiador de la producción, de la distribución y del consumo alimentario o, más ampliamente, de *la dinámica económica y social* de la sociedad medieval. El modelo, asumido de la gran tradición historiográfica francesa e italiana de historia social —y que Riera reconoce explícitamente recordando la influencia de Piero Camporesi, Massimo Montanari, Fernand Braudel, Maurice Aymard o Louis Stouff—, ha representado siempre una constante en las investigaciones de Riera, desde sus pioneros e importantes trabajos dedicados a la *diferenciación social* de los comportamientos alimentarios, y una propuesta válida para superar los límites de la tradicional historia agraria y adentrarse en el nuevo campo de la historia de la alimentación y su conectividad con la economía de la producción y del consumo³.

En una línea argumental tan heterogénea, la *dinámica económica* aglutina con coherencia investigaciones de historia de los intercambios comerciales y de las producciones locales, atención a los grupos mercantiles, a las prácticas financieras de los hombres de negocios y a la política fiscal a través de las tarifas aduaneras, a la política económica urbana o a la regulación de los mercados y de la moneda. Y esto teniendo siempre presente las complejas relaciones con la sociedad rural y con los espacios de producción agraria tratando de reconstruir “los sucesivos entornos ecológicos, socioeconómicos y culturales, analizando las variaciones cualitativas

3. Aunque a su papel como historiador de la alimentación viene dedicado un artículo específico en el presente volumen, conviene recordar dos trabajos pioneros: Antoni RIERA: “Sistemes alimentaris i estructura social a la Catalunya de l’Alta Edat Mitjana”, *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Institució Milà i Fontanals (Consell Superior d’Investigacions Científiques), Barcelona, 1988, p. 1-26, y “El sistema alimentario como elemento de diferenciación social en la Alta Edad Media. Occidente, siglos VIII-XII”, *Representaciones de la sociedad en la historia: de la autocomplacencia a la utopía*, Instituto de Historia Simancas, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1991, p. 7-62. Una trayectoria investigadora resumida en su discurso de ingreso en el Institut d’Estudis Catalans: *Senyors, monjos y pagesos: alimentació i identitat social als segles XII i XIII*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 1997.

y las oscilaciones de las respectivas áreas de producción”⁴ en un itinerario ecosistema-producción-distribución-consumo que es la clave de explicación de la economía rural en la plena Edad Media. Resulta evidente que en este *percorso* de estudio haya sido fundamental el recurso a varias metodologías y disciplinas como la geografía histórica, la ecología, la cultura material, la historia del clima y de las catástrofes sísmicas, la etnología y la sociología de los comportamientos alimentarios colectivos o de determinados grupos sociales⁵. Como también es destacable el interés por las aportaciones documentales, frecuentemente sobre fuentes inéditas. Todo ello le ha llevado a insistir en la importancia de la erudición —especialmente la transmisión filológica y la crítica formal de la documentación archivística— o la participación en grupos y proyectos de trabajo interdisciplinares donde la colaboración con expertos de otras materias y el intercambio de ideas —como debe ser siempre en la práctica histórica— abría nuevos horizontes de estudio.⁶

De esta manera —y con el empleo masivo también de fuentes escritas: ordenanzas locales, registros notariales, censos y tasas fiscales de dominios laicos o eclesiásticos, etc.—, la historia agraria era abordada en contextos más amplios donde los índices de la evolución y del progreso del cultivo cerealista y de la panificación resultaban indicadores básicos del desarrollo económico medieval.⁷ Las modificaciones en el uso y explotación de los bosques, las formas y estructuras de los cultivos, las técnicas del trabajo agrario, las producciones locales y su comercialización o los caracteres de la gran propiedad monástica y de las pequeñas explotaciones campesinas resultan factores estrechamente vinculados entre ellos y fuertemente conectados con la producción de alimentos, con la evolución de la dieta y con las necesidades de los grupos sociales que controlan el territorio.⁸

Una plasmación ejemplar de estos principios se encuentra en la investigación de los distintos equilibrios entre los elementos materiales de

4. Antoni RIERA, “Una aproximación a las fuentes medievales para el estudio de los ‘productos de la tierra’ en Cataluña”, *Agricultura y sociedad*, 80-81 (Madrid, 1996), p. 119-150.

5. Antoni RIERA, “Un percorso di ricerca incentrato sui Paesi catalani e sul Mediterraneo occidentale (1970-2000)”, *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 25 (Cagliari, 2002), p. 79-96.

6. Como el *Grup d’Estudis Alimentaris* (Barcelona, 1995), el proyecto *Les produits de terroir en Europe du Sud: caractérisation et valorisation* (París CNRS, 1993-97) o el proyecto *Review of Historical Seismicity in Europe* para estudiar el impacto social y cultural de las calamidades naturales.

7. Antoni RIERA, “Sistemes alimentaris i estructura social...”.

8. Antoni RIERA, “Estructura social y sistemas alimentarios en la Cataluña bajomedieval”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 14-15 (Barcelona, 1994), p. 193-217; Antoni RIERA, “Jerarquía social y desigualdad alimentaria en el Mediterráneo Noroccidental en la Baja Edad Media. La cocina y la mesa de los estamentos populares”, *Anuario de Estudios Medievales*, 24 (Barcelona, 1994), p. 857-885.

la producción (yermo, bosque, pastos y ganadería) que ocupan un lugar destacado en los estudios de Riera. En las comarcas del nordeste peninsular, los siglos iniciales de la Edad Media provocaron una revalorización de las praderas y de los bosques, de la ganadería y de la caza. En la llamada Cataluña Vieja, los yermos acostumbraban a preponderar sobre los campos de cultivo permanentes y la pequeña propiedad eclipsaba a la grande, lo que explica que “todos los estamentos sociales tuviesen un acceso prácticamente ilimitado a los recursos alimentarios de las praderas, los bosques y los ríos”.⁹ Con el dinamismo y las innovaciones de los siglos X y XI aparece una verdadera “agrarización” de la economía rural. El incremento demográfico y el avance de las roturaciones fue el primer factor que determinó la reducción del bosque a favor de los cultivos, destinados sobre todo a la cerealicultura, con la consiguiente reestructuración del paisaje existente. La regeneración de los yermos, más rápida en las tierras altas que en las de llanura, y el incremento de la ganadería de labor modificó los sistemas forestales de gran extensión en formaciones boscosas menores favoreciendo que *totes les explotacions, des de les grans propietats fins als masos, disposaren sistemàticament de glavers i, fins i tot, de boscos*”, de modo que “els prats, les terres i els guarets i els rostolls van garantir a les famílies camperoles una àmplia autonomia ramadera”.¹⁰

Los protagonistas de estos cambios fueron en primer lugar los campesinos de las pequeñas aldeas que surgían en los márgenes forestales o en los enclaves cultivados anteriormente, pero el impulso vino de la gran propiedad laica o eclesiástica, más interesada en el cultivo del trigo y de la vid, proclive a prohibir la libre explotación del bosque y más abierta a una economía de mercado.¹¹ Aquí aparece de nuevo un tema recurrente en los estudios de Riera: la historia del paisaje y del medio ambiente vinculada muy estrechamente —según una tradición muy consolidada en la historiografía europea— a la historia de las relaciones de propiedad y de producción regidas por las necesidades alimentarias de los productores. A finales del siglo XIII, la avanzada de los frentes roturadores y de la deforestación se paralizan, las superficies menos aptas para los cultivos fueron abandonadas y convertidas en pastos para la ganadería. Proliferan

9. Antoni RIERA, “Una aproximación a las fuentes medievales...”, p. 121-122.

10. Antoni RIERA, “La ramaderia pagesa als comtats catalans (segles IX-XI)”, *Estudis d'Història Agrària*, 17 (Barcelona, 2004), p. 751-764.

11. La referencia, en este y otros temas de la época, es a Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutation d'une société*, Publications de l'Université de Toulouse-le Mirail, Toulouse, 1975, vol. I, p. 144-153.

yermos comunales, *deveses* y *boverals*, a veces compartidos por diversas localidades, que constituyen *espais ramaders destinats a una ramaderia local estretament articulada tant a les tasques agràries com a l'abastament de carn del mercat local*.¹²

Riera evidencia un especial interés en no mostrar una contraposición simple entre bosques y cultivos, entre áreas improductivas, asimiladas a densidades poblacionales bajas o en retroceso, y zonas fértiles con producciones intensivas favorecidas por el crecimiento demográfico. La perspectiva de una historia social del consumo alimentario hace la realidad —y el discurso— más complejo. En buena lógica, la historia de los espacios forestales y el retroceso o extensión de los yermos y pastizales se vincula con las transformaciones de la economía y de la sociedad y con las relaciones, no siempre fáciles, entre los diversos poderes locales. La mancomunidad de pastos, la potenciación de la transtermitancia en parroquias enfrentadas generaba conflictos y tensiones entre las comunidades locales y entre estas y los grandes propietarios: *pertot arreu, els prats, els pasturatges i els boscos privats canviaven sovint de mans entre membres de condició social molt diversa*.¹³ Los contenciosos ganaderos, extendidos desde los condados pirenaicos hasta el delta del Llobregat y las riberas del Ebro, ocupan muchas páginas dedicadas por Riera a los cultivos, los prados y al ganado estante. El objetivo es comprender el papel de la ganadería en el desarrollo de la economía agraria cuando el ganado ovino y porcino —dominante en la economía familiar campesina de la alta y plena Edad Media por su aportación de algunos productos básicos como lana, carne, leche o cueros— deja paso al bovino y equino mucho más exigente en pastos. Si el ganado mayor de los pequeños propietarios y colonos era escaso, la cabaña normal de los campesinos acomodados contaba con un número creciente de bueyes, vacas, terneros, ovejas y cerdos que podían representar corrientes de exportación de carne relativamente importantes.¹⁴ A partir del siglo XI se va a incrementar la productividad de los prados pasando de los naturales a los artificiales irrigados y multiplicando

12. Antoni RIERA, “El valor dels erms: la gestió de les pastures a Catalunya (segles XI–XIII)”, *Natura i desenvolupament. El medi ambient a l'Edat Mitjana*, Flocel SABATÉ (ed.), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 228.

13. Antoni RIERA, “La ramaderia pagesa...”, p. 754; “El valor dels erms...”, p. 228–229, y más ampliamente: Antoni RIERA y Josep FERNÁNDEZ TRABAL, “La crisi econòmica i social de la baixa Edat Mitjana al camp”, *Història agrària dels Països Catalans*, Emili GIRALT (dir.), Fundació Catalana per a la Recerca, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2004, vol. II, p. 119–180.

14. Antoni RIERA, “La carne en los sistemas alimentarios medievales: el triunfo de un alimento moralmente cuestionado”, *Oeconomica. Studi in onore di Luciano Palermo*, Andrea FARA; Donatella STRANGIO; Manuel VAQUERO (eds.), Sette Città, Viterbo, 2016, p. 223–259; Antoni RIERA, “De la mortificación al placer: la carne en las mesas medievales”, *Els animals a l'Edat Mitjana*, Flocel SABATÉ (ed.), Pagès editors, Lleida, 2018, p. 169–230.

los *ferregenales* e incluso la recolección de *les glans constituïa una estació important del calendari laboral*.¹⁵ Las ventajas no eran pocas para una masa de campesinos pobres o de artesanos-campesinos con pocas tierras a disposición, *freturosos de cereals com sobrats de productes ramaders*, que generan un crecimiento de la producción de lana destinada a la fabricación local de paños característica de una incipiente *protomanufactura rural*.¹⁶

La referencia a estos campesinos-artesanos y las evidencias de la creciente producción de fibras textiles nos conduce a otro tema muy presente en las obras de Riera, el del desarrollo de la manufactura rural y los orígenes de la pañería urbana que caracterizó, en sus inicios del siglo XII, a numerosos centros pirenaicos del Rosselló y la Cerdanya extendiéndose posteriormente por todos los territorios de la Corona de Aragón. Tanto sus investigaciones particulares¹⁷ como sus trabajos de síntesis¹⁸ muestran cómo el aumento sostenido de la producción de fibras textiles comenzó pronto a desbordar la capacidad de consumo de las mismas comunidades de aldea de montaña y de los monasterios como Canigó, Cuixá, Sant Genis o San Llorenç. Estos artesanos, que eran al mismo tiempo propietarios de pequeñas parcelas de explotación directa para la subsistencia familiar, comenzarían a fabricar paños por encargo directo de los consumidores, también campesinos, o para venderlos en los mercados rurales más próximos y a algunos comerciantes profesionales,¹⁹ una especie de *verlagssystem*, incipiente y no mercantil, que presenta una cara totalmente agrícola.

15. Antoni RIERA, "La ramaderia pagesa...", p. 759.

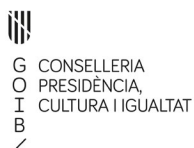
16. Antoni RIERA, *L'aparició de la draperia urbana als Pirineus orientals*, en *Annals de la 1era Universitat d'Estiu Andorra 82*, Conselleria d'Educació i Cultura, Andorra la Vella, 1983, p. 153.

17. Antoni RIERA, *L'aparició de la draperia*; Antoni RIERA, "Els orígens de la manufactura textil medieval a la Corona catalanoaragonesa (c.1150-1298)", *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2005, vol. 1, p. 821-901; Antoni RIERA, "La draperia a la Corona catalanoaragonesa durant el segon terç del segle XIII", *Jaume I. Commemoració del VIIIè centenari del naiximent de Jaume I*, Maria Teresa FERRER MALLOL (ed.), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2013, p. 763-834.

18. Antoni RIERA, *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV. I: Las repercusiones arancelarias de la autonomía balear (1298-1311)*, CSIC, Madrid-Barcelona, 1986, p. 77-153; Antoni Riera, Gaspar FELIU, "Les activitats econòmiques a la baixa Edat Mitjana", *Historia de Barcelona*, Jaume SOBREQUÉS (dir.), Ajuntament de Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, vol. III, p. 155-173, 253-257; Antoni RIERA, "The Beginnings of Urban Manufacturing and Long Distance Trade", *The Crown of Aragon. A singular mediterranean empire*, Flocel SABATÉ (ed.), Brill, Leiden-Boston, 2017, p. 201-236.

19. Antoni RIERA, *L'aparició de la draperia...*, p. 154. Lo confirma y amplía el funcionamiento de estas redes del comercio textil Lluï To, "El consumo y la comercialización de paños de lana alrededor de 1300. Los casos de Amer y Besalú en la región de Gerona", *Dynamiques du monde rural dans la conjoncture de 1300. Échanges, prélèvements et consommation en Méditerranée occidentale*, François MENANT, Monique BOURIN, Lluï To (eds.), École française de Rome, Roma, 2014, p. 205-234.

Aquest llibre ha estat publicat amb l'ajuda de:

© dels articles: els seus autors, 2022
© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L, 2022
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
editorial@pageseditors.cat
www.pageseditors.cat
Primera edició: ??? de 2022
ISBN: 978-84-1303-xxx-x
DL L xxx-2022
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

« imprès a lleida »

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.